

ELU PÄRAST SURMA

91. Kristlasina kinnitatakse kogu rannikul esimeses õhinas muidugi, et hääd hinged saavad pääle surma taevasse ehk esimesse paradiisi, kuna halvad hinged kurat viib (esimesse) põrgusse (vt. eespool: inglid valvavad surnu man, § 83). Kui hakata aga analüeerima ligemalt seda hauataguse elu probleemi mõne liivlasega, siis selguvad varsti äärjooned uuest maailmast, mille nimi pole ei „paradiis” ega „põrgu”, vaid lihtsalt „teine maailm” = *toi passoul’* (lvÜ) (Väga huvitava ja ilmeika pildi läti eskatoloogiast ja „teisest ilmast” pakub K. Strauberg oma artiklis „Viņa saule” (IMM III 604–618), kus ta iseloomustab eraldi veel jumala, päikese ja surnuteema, alias maaema rolli lätlaste hauataguses elus. Nagu eelpool esitet (vt. § 82), liivis erilist Manala terminoloogiat ei ole, vaid surnud käivad ringi niisama mööda maailma (Sr, Kr, Pr, V), liiguvad õhus (L, Sr) ja elavad siinsamas inimeste seas, teavad, näevad ja kuulevad puha, mida meie teeme ja kuidas meie käsi käib (Kr); jah, kõik õhk on täis neid pisikesi „vaime”, mis olevat sellised pisikesed otsekui inimpääd (L, vrld. § 93); meie ei näegi neid, aga koer näeb ja hüppab purema neid mõnikord tühja õhku (Pr 158 – vt. § 94). Sagedaimini surnuid kujutellakse kehastet olevusina: nad on kahvatud, silmad pää põhjas, nina terav, seljas valged riided või kuidas keegi on riietat puusärgis, enamasti ju ikka valges (Kr). Teiseltpoolt väidetakse, et surnuil, kui neid nähakse, on seljas just need riided, mida nad kandnud elus, mitte suririided, ja et nad üldse on seda nägu, nagu nad olnud elusaltki (V).

Üldiselt näib kindel arvamine, et elu pärast surma on maise elu jätk ja kestab edasi endises suunas (vt. ka § 94) (Elu jätkumisest pärast surma vt. Šm, LM 55–61; LP VII 12–276; Pürs I 95–118 jne.; Eisen, Elu pärast surma (1888), Kodukäijad (1897), EM I 39–47 ja 55–59; Varonen, Vp 6–16; Krohn, SRU 43 jj.). Nii näit. surnud tegevat pärast surmagi veel seda tööd, mida nad elades eriti harrastand. Vana Gutman öelnud alati, et kadund Zuokõ-talu (Kr) peremees mõotvat aga päälegi maad edasi, keegi teine karjatavat sigu jne. (Kr – vrld. Kr 252 = S. 68) („Peaagu kõik rahvad usuvad, et surnud teises ilmas jätkavad neidsamu toid, mida nad teind siin ilmas” (Šm, LM 55). Sellekõrval antakse neile aga ka uusi ülesandeid. Esitagem tüübiline näide surnute tööskelust Lätis. – Kohe kui inimene pärast surma tuleb taevasse, talle antakse tööd. Ja mida suurem töötaja oli kadunu, seda raskem on ta töö: talvel peab hõoveldama jääd, millest tekib lund; suvel peab pesema põrmandut, millest tuleb vihma; mõned peavad puhastama küünlaid, milleläbi tähed helgivad heledamalt. Sureb keegi halb inimene ja tõuseb pärast seda kohe torm, siis öeldakse harilikult: „Vaata nüüd N N tööskelab!” (LP VII 94 l 2)). Teises ilmas surnud abielluvatki omavahel ja tegevat kõiki töid, mida hingedeema (vt. § 90) käskvat (Sr). Kes on olnud siin maailmas „nalg” s.t. ihne inimene ega ole andnud kunagi teisele inimesele midagi ehk nagu harilikult öeldakse, „kes pole saand maa pääl elades kunagi tänu” = paldies (< lt paldievs ’Dank’), sellele ei olevat ka taevast lauanurka, ta ei tohtivat minna kunagi söögilaua man, säääl polevat kohta tema jaoks, või ta tohib küll minna laua man, kuid säääl pole midagi tema jaoks süüa, tema laud on tühi, kuna sellevastu inimesel, kes siin ilmas annab alati ka teisele,

kerjusele jne. midagi, sel olevat teises ilmas kõik see laual, mis ta siin on kinkind, ja sellise kohta öeldakse, et tema laud on kaetud alati (V) (Täiesti vastav ettekujutus on setudel: vt. H II 73, 451 (71), kus esitatakse pikem jutt ihnest ja heldest; ihnel pääle surma pole hingelauda. See „hingelaud” sunnib setusid aina häätegemisele ja vaeste aitamisele, sest nad pelgavad nälgida pärast surma tühja hingelaua man (ibid. lhk. 459, järelmärkus)). Kindlasti arvatakse, et surnud vajavad süüa ka pärast surma (vrld. eelpool § 88 ja 90), ja vanasti öeldud ikka, et nad küpsetavat surnuaial liivast omale leiba (L) (Lätis surnuteema = veļu māte ise küpsetab kakku (LD 27411, 27533/4, vt. ka Šm, LM 59), aga ka surnud küpsetavad liivast kakku ja keedavad mullast putru matuseiks (LP VII 52/3 e l–3). Niisama öeldakse suure tuisu puhul, et nüüd surnud jahvatavad lund (Kr – vt. § 33) („Vist küll kõigile lätlasile on tuttav ebausklik arvamine, et surnud pidavat hooveldama jääst lund” (Šm, LM 55). Surnud hooveldavad lund jäämägedes; mida enam sajab, seda vahvamini hooveldetavat (LP VII 94 I 3). Sügisel surnud saevad jääd (LP VI 247, 13. rida alt). Talvel surnud hooveldavad jääd, millest sajab lund (LP VII 94 I 2). Kui sajab vihma ja ühtlasi päikene paistab, siis surnud vihtlevad (Pr, V), või tehakse täpsemalt vahet: kui päikese paistes sajab sellist sooja vihma, siis surnud pesevad, kui sajab aga külma vihma, siis kuradiema peksab oma lapsi, kes teevad ulakust ja tahavad ära putkata (Kr). Kui kõrv ulub, siis surnud tahavad „hingearmu”, et antaks neile hingearmu s.t. mälestetaks neid mainimisega (L, Kr): nimetatakse surnud sugulaste nimesid, kuni trehvatakse selle nimele, kes just tahab seda hingearmu, – siis kõrv jääb vaikseks (Kr); sääljuures öeldakse surnule, olgu tal hingearm – isal, emal, vennal jne. järjest muil sugulasil, olgu hää kerge magamine, ärgu vajutagu miski ta luid ega luukesi, – niipikalt loetakse, kuni trehvab selle surnu nime, kellele on vaja anda hingearmu (L). Mõnikord taas öeldakse kõrva ulumise puhul ka seda, et siis surm minevat mööda (Sr – vt. § 83).

Sellised ebausklikud eel- või õigem „järel”-arvamised on väga huvitavad psükoloogele, sest nad baseeruvad oma ürgeos harilikult ju üsna lihtsail ja lapselikule mõttele omaseil assotsiatsioonil ning pildistavad suurepäraselt neid alateadvuse teid ja sidemeid, mida mööda lapselik massifantaasia on jõudnud samm-sammult ikka kummalisemate tulemusteni. – Kasutagem juhust ja peatagem siin paaril esitet motiivil üksikasjalikumalt, et demonstreerida ühtlasi natukesegi just eesti vanavara suurt materjalirikkust, kus avaneb igas piasjakeseski nii palju perspektiive, et tundub aina: kui palju oleks siit küll ammutada – ja kui vähe on siit senini veel ammutet!

VIHMASADU PÄIKESE PAISTES

Vanad leedulased arvavad, et vihma päikespaistel sadades surnud (resp. vaimud) peavad pulmapidu (Šm, LM 57). Lätis sama arvamist väljendab laialt tuntud rahvalaul: „päikesega vihma sadas – päikestütred ~ mättaalused (s.t. surnud) pulmi jõid” (LD 27798; vt. ka Zeiferts, LRV I 211, SDP V 33 jt.). Teiseks seletatakse Lätis, et päikespaistelise vihma aegu surevat mõni nõiamoor (LP VII 94 ja 97).

Lutsi eestlased väidavad, et päikesega vihma aegu surnud kuivatavad riideid või et siis kuivatatakse uppunute hingi (P. Voolaine). Eestis üldse teatakse sel puhul palju seletusi, mida jälgigem üksikute motiivide järele. – Kui vihma sajab ja päikene paistab, siis nõiad teevad võid: H I 2, 709 (45) < Tori; H II 55, 618 (3) ja H II 49, 638 (24) < S.-Jaani; H II 26, 1007 (139) < Põltsamaa; E 16957 < Viljandi (teevad võid aia taga); H II 44, 79 (4) < Tartu-Maarja; H II 51, 210 (18) < Nõo. Sedasama öeldakse ka, kui nähakse vihma ajal vikerkaart taevas: H II 26, 559 (16) < S.-Jaani. Teinekord kinnitatakse, et päikesvihma aegu hunt sööb võsas võileiba: Eisen, Rahva-raamat V 32 < Halliste. Sagedaim on vihtlemise motiiv. Nõiad vihtlevad: H II 46, 655 (340) < Kadrina; H II 38, 585 (54) < V.-Maarja; H II 14, 515 (1) < Ambla; H IV 2, 182 (28) < Haapsalu; H II 54, 565 (59) (neljapäeviti) ja H III 18, 561 (5) < Vigala; H II 47, 545 (12) < Tõstamaa; H II 21, 898 (12) < Tori; H II 49, 327 (26) < Viljandi; H I 7, 602 (60) < Palamuse; H GrQu I, 396 (48) < M.-Magdaleena. Hiiumaal vihtlevad noogid (= tondid) aiateibail (E. Kirjandus 1921, lhk. 423). Saaremaal seletatakse, et virmalised = murueide tütreid vihtlevad saunas (EKS 4° 5, 52 (86)) või et kooljad pesevad ennast: EKS 4° 5, 207 < 257) < Karja; öeldakse ka: saksa kooljad pesevad (L < Pöide). Suurel maal tuntakse samuti surnute vihtlemist: H II 7, 831 (8) < Jõhvi; H II 26, 1007 (139) < Põltsamaa (vt. ka Eisen, EM IV 19). Edasi kinnitatakse, et „siis mõseb vanapagan katearulise kase otsan lapsi” (H I 2, 124 (24) < Halliste) või vanapagan vihub oma lapsi soos suure kivi otsas (H II 28, 334 (32) < Karksi) või „vana pagan vihtleb oma lapsi kivi aia pääl” (E 16957 < Viljandi; vt. ka H III 28, 230 (74) < Viljandi) või vana kurat peseb oma lapsi suurel kivil (L < Kõpu, Saarde). Väidatakse isegi, et Maarja vihub oma lapsi: H III 19, 811 (236) < Viljandi; H III 21, 462 (4) ja H IV 8, 148 (223) < Tarvastu (Maarja vihub oma lapsi „viimätsse mere otsan”). Lõpuks öeldakse ka, et hunt peseb oma lapsi (Eisen, EM IV 19 < Põltsamaa). Tartumaal öeldakse karu metsas kännu otsas vihtlevat, kui päikesepaistel vihma sajab; üldiselt öeldakse siis, nõiad vihtlevat (Eisen, EM IV 218). Edasi järgneb ristimise motiiv: 1) hunt ristib oma poegi (H II 26, 252 (275) < S.-Jaani) ja nimelt sellisel kivil, kus auk sees, mis vihmaga vett täis (EKS 4° 3, 339 (107) < Helme); 2) see vanamees või vanapagan ristib oma lapsi: L < Halliste; H II 26, 179 (15) ja H II 49, 327 (16) ja H III 7, 317 (34) < Viljandi; teinekord öeldakse, et siis ristitakse kuradi lapsi (EKS 4° 5, 207 (257) < Tõstamaa). Päikesepaistel sadavat vihma peetakse vaeslaste silmaveeks: H III 19, 811 (237) < Viljandi; H IV 8, 148 (223) < Tarvastu; H II 24, 178 (13) ja EKS 4° 3, 304 (14) < Helme; H III 21, 760 (30) < Otepää; H I 2, 572 (15) < Rõuge. Need on vaeslaste pisarad (H II 28, 52 (17) < Äksi), “mis Jumala ette tõusnud ja mida Jumal päeva paistega laseb maha sadada” (H II 29, 520 (46) < T.-Maarja). Vaeslaste kõrval öeldakse ka „lesenaiste silmavesi”: H GrQu I, 396 (48) < M.-Magdaleena. Edasi seletatakse veel, et siis „Maarja ikeb”: H I 3, 243 (44) < Tarvastu. Kõige viimaks päikesega vihma järele ennustatakse ilma: siis sajab ka järgmisel päeval: L Halliste; H II 42, 439 (35) < Halliste; H III 19, 811 (238) < Viljandi. Päikesega vihm olevat hää seenevihm: H II 24, 178 (14) < Helme (Sakslased seletavad päikesepaistelise vihma puhul: die alte Hexe backt Pfannenkuchen, sie haben in der Hölle einen heiligen Tag, der Teufel bleicht seine Grossmutter oder ein Schneider kommt in den Himmel (Müllenhoff, SML² 378, Nr. 556). – Von schnell wechselndem regen und Sonnenschein sagt man sprichwörtlich:

der teufel bleicht seine grossmutter, in der Schweiz: der teufel schlägt seine mutter. Donnerts, und die sonne scheint dazu: der teufel schlägt seine mutter, dass sie öl gibt; nnl. (=hollandi) 'de duivel slaat zyn wyf' und 'tis kermis in de hel' (nundinae sunt in inferno); französisch: le diable bat sa femme (Grimm, DM⁴ II 842; eelmisele täienduseks öeldakse Grimmi lisavihus III 297: die hexen werden am ende der weit begraben)).

KÕRVA ULUMINE

Ka Lätis kõrva „tsirisemine” eeldab surnute mälestamist (LP VII 416 i 7) või seletetakse teiselt poolt: kui kõrv huugab, siis kurat kaebab jumalale patte (JKr II Nr. 326, 364, 396). – „Hingearmu” motiiv iseendast on nähtavasti psühholoogiline ülekanne, mis on tekkind nimelt hingekella analoogial: nagu kirikukellad helisevad surnute mälestuseks, niisama mälestetakse surnuid ka siis, kui isegi kõrvus helisevad otsekui kellad, mis tuletavad meelde paluma kadunuile „hingearmu”, ehk nagu eestis öeldakse – hinge ülendust ja patu alandust. Esitagem mõned tüübilised näited Eestist. – „Kui kõrvad pilli ajavad, siis surnud paluvad hingearmu, siis pead surnud sugulaste peale mõtlema” (H II 58, 265 (22) < Jüri). „Kui kõru pilli aab, siis pead oma kige lähembe surnut sugulase henge ülendame. Kui hää kõru pilli aab, siis meesterahvast; kui kura kõru, siis naesterahvast selle sõnaga: Jumala päralt olgu velle ehk sõsare hengeke” (H II 55, 510 (57) < Tarvastu). „Veel öeldakse, et kui teine kõrv pilli aab, et siis nõudvad selle inimese isa, ema – ehk kel neid ei ole surnud, lähem sugulane – henge ülendust. Siis panevad kohe käed kokku, vaatavad üles taeva poole ja paluvad: Issand üleenda nende vaimo mino pärast! Ja kui nenda ola juba palutud, siis peavad kohe kõrva pilli aamine järgi jääma” (EKS 4° 3, 342 (117) < Helme; ibid. 305 (16): „sugulane, isa ehk vend nõuab, et sa tema hinge pead ülendama: Jumala pärast tema hing! ~ Jumal ülendagu tema hinge ja alandagu pattu!”). „Kui kõrvad pilli ajavad, siis nutta kõige ligem surnud sugulane ehk omane. Kõrva pilli ajamise lõpetamiseks piab ütlema: Jumal rõõmusta hinge taeva riigis!” (H II 59, 836 (17) < Sangaste). „Kui kõrvad pilli aavad, siis peavad inglid taevas laulma. Inimese kõrvad olema aga nii pattu läbi ära rikutud, et muud ei kuule kui vähe veel kuminad sest ilusast inglite laulust, ja see aama kõrvad pilli aama, – nii tuim olla juba inimese südame tunnistus” (H II 67, 313 (1933) < Koeru). „Kui kõrva undavõ, sõs umma engli taivan rõõmsa” (H II 56, 1026 (38) < Rõuge). „Kui kura kõrv undas, sõs um umatsil taivan kurbus. Nii kavva kui hüä kõrv undas, saava umatsõ taivan kõnõlda” (H II 56, 1026 (39–40) < Rõuge), „...sõs vaese latsõ ikevä” (H II 56, 988 (16) < Kanepi). „Kelle kõru pilli aanu, sell jäänu vaesid latsi maha. Kes sis laste seast ära ütelnu, kumb pilli aab, see perandanu kõik selle varanduse. Kui ära üteldu, kumb kõru pilli aab, siis jäänu pilli ajamine perra” (H II 30, 286 (7) < Rannu). – Üldse surnute mälestamise kõrval teine populaarseim motiiv kõrva ulumisel on Eestis see, et „pilli ajava” kõrva õieti äraarvaja saab asjaomase isiku pärijaks: „kui miul kõru pilli aab ja ku mea siu käest küsin, kummas kõru aab, ja kui sea siss õieti ärä ütled, siss sea pärid miu varanduse” (L < Kõpu, Saarde, Halliste). Samasugust pärimismotiivi vt. Hurt'i kogudes: H II 46, 776 (43) < Ambla; H II 54, 812 (22) < Harjumaa; H II 42, 872 (24) ja H II 58, 728 (3) Karksi; EKS 4° 3, 337 (97) <

Helme; H II 66, 685 (307) < Tarvastu; H II 49, 591 (48) < S.-Jaani; H II 49, 943 (22) < K.-Jaani; H II 49, 763 (214) < Põltsamaa; H II 44, 578 (17) < Otepää. – Kolmandaks parema või pahema kõrva undamine ennustab häid või halbu sõnumeid, õnne või õnnetust, surma või pahandust. Parema kõrva pillimine tähendab häid sõnumeid, pahema aga halbu: H II 45, 409 (9) < Kodavere; H II 51, 142 (15) < Võnnu. Kui parem kõrv pilli ajab, saavat õnne, aga kui pahem, siis õnnetust: L < Saarde; H II 33, 567 (15) < Samara. Pahema kõrva pillimisel räägitakse sinust paha (klatši!), parema – hääd: H II 36, 397 (154) < Vaivara. Pahema kõrva undamine ennustab pahandust, kuna parema – kellegi surma suguvõsas: H II 43, 223 (7 ja 6). Trehvatakse õieti ütlema, kumb kõrv ulub, siis on mõte õige (H II 58, 189 (3) < Jüri) või siis tuleb sõda (EKS 4° 3, 337 (97) < Helme).

92. Laupäeva õiti surnud peavad kirikus oma jumalateenistust ja laulavad; mitu ja mitu korda on kuulnud ka Ire kirikus nende laulu (Pr). Teisal arvatakse, et surnud lähevad kirikusse jumalateenistusele ainult jõuluööl (Kr) või samal ajal kui elavadki inimesed (Kr 153 – vt. § 94). Kui surnud laulnud kirikus ja pidand oma jumalateenistust, siis põlend suured tuled, et inimesed näeksid ja kah rõõmustaksid sel puhul; nad laulnud väga ilusasti; korra kuulnud neid laulvat „Ah Jeruusalem, saa ärkvele” (Pr 94° =S.64)(Läti lauluraamatus Nr. 433: Ak Jerūzaleme modies).

MEES KOHTAB SURNUTE JUMALATEENISTUSEL TUTTAVA

(S. 64, vrđl. S. 45)

Kord jõuluõhtul üks mees tulnud Dondangenist mõisateelt koju ja näind, et Ire vana kirik olnud tuledest hele ja ilus. Mees rutand vaatama, mis sääl siis on. Lauldud nii selgesti niikui ... Mees tõmmand kirikuukse veidi praokili ja näind, kuis igal aknal olnud kuus küünalt. Sääl astund aga talle vastu ta vana peremees: „Mis sa siin otsid? Tuleval aastal kui sa oled juba meie seas, siis sa võid laulda kaasa, nüüd aga tõtta minema!” – Mees rutandki siis nii, et olnud kahekümne minutiga Ire-külast Pitrõg-külas, viis versta maha joosnud, et väändagu riideist vett aga välja. Sestsamast ta jäänd haigeks ja surnudki kolme nädala pärast. Ise ta seda lugu kodus nii kirjeldand. – Pr 133 (vrđl. FFC 25, S. 1).

JULGE MEES PIIBLIGA SURNUTE JUMALATEENISTUSEL (S. 65)

Riias Kaarli kirikus kuulnud iga jõuluööl k. 12 laulmist ja nähtud tulesid põlemas. Korra keegi vana mees läind jõuluõhtul kirikusse, võtnud piibli kätte ja istund pörmandule lugema. Keskööl ukсед paugahtand valla ja hakatud kõvasti laulma. Vanamees aga istund aina ja lugend. Siis ta kuulnud, kuis talle öeldud, mingi ta ära välja. Niipea kui ta saand välja, kohe olnud ka taas pime ja ukсед kinni, pole olnud enam midagi. – Kr 249 (vrđl. FFC 25, S. 2).

SURNUD KALMISTUL LAULMAS (S. 64)

Mõnikord surnute laulmist on kuulnud ka surnuaial. – Kord keegi naine tulnud õhtupimedas hilja Üžkila'st meie Sīkrōg-küla poole. Surnuaia kohal ta näind, kuis selline parv inimesi tulnud talle surnuaia teed mööda risti vastu – nii ilusasti riietet, valged rõõvad seljas. Naisel hakand pimedas kole hirm. Need vaimud jäänd paigale ja naine rutand mööda. Tagasi vaadates ta näind, kuis vaimud liikund taas edasi imeilusasti lauldes. „Ärasurnud vaimud” need siis olnud. – Sr 58 (Surnute laulmisest ja esinemisest kalmistul, tulevalges kirikus ja mujal kui ka selle jälgimisest mõne elava inimese poolt Lätis vt. LP VII 68–79 I Nr. 1–34. Eestis Eisen on kirjutanud sellest erilise artikli „Kirikuvägi” (Jõululeht 1916 = J. Ploompuu 28. Rahvaleht, lhk. 3–7, vt. ka Eisen, EM II 166)).

93. Üks populaarseimaid surnulugusid kogu rannikul on suure vaimudehulga nägemine. Eelpool oli juba juttu surnute nägemisest matuseil, nende eest teelt kõrvalehoidumisest ja kiira-käära käimisest (vt. § 87, 89). Edasi jutustetakse Lääne-liivis, kuis keegi Lūž-küla tüdruk olnud korra üksinda toas ja näind siis, kuidas surnud saatnud teisteist edastagasi, valged riided seljas (L [70°] = S. 66), või kuis Kuolta Līž läind kord surnuaiast mööda ja näind surnuid, kuidas need käind mööda kalmistut (L 59° = S. 66). Ilmekamaid ja tüübilisemaid surnute kohtamisi jutustellakse Idaliivis. – Vanale Baža-talu (7 versta rannast Loik-külas) peremehele „vaim” tulnud vastu nagu must pilv, et pedajad kõik huuand; kõigil vaimel olnud tiivad küljes (Sr 59°). Oluline Idaliivis on vaimude rändamine „hingedemerre” või veelgi sagedamini reis Egüpti.

SURNUTE RÄNNAK HINGEDEMERRERRE (S. 71)

Korra Lanks Klouz ja Ousmań Andrōks tulnud purjus pääga kõrtsist koju. Üsna kodu ligidal neile tulnud vastu suur hulk pisiinimesi, et kõik kohad täis. Mehed küsind neilt, kes nad on. – Olevat hinged, suvel nad olevat siin, kuid sügiseti pidavat minema alati talveks oma hingedemerre. Klouz öelnud, see pole tõsi. Üks hing vastand: „Ma olen sinu veli Pētōr. Kui sa ei usu, tule vaatama.” Siis hinged kadund taas. See vend Peeter olnud surnud juba enne Klaus'i sündimist. – V [191].

SURNUD SÕUAVAD EGÜPTI (S. 71)

Korra vana Reffan näind õhtul videviku aegu, kuis sõudnud paaditais ärasurnud inimesi. Ta küsind tuttavalt, kuhu nad lähevad, ja saand vastuseks, nad minevat Egüpti pühi pidama. Pärast siis vanad mehed koos arutelnud, et küllap need surnud elavad kuskil mujal kui Egüptimaal, kui nad lähevad sinna pühi pidama; teised taas arvand, et just Egüpt ongi see surnutemaa = miriñōd mõ. – Pr [166] (Edasi seletab jutustaja-eideke: nojah, Egüptis ju ongi see surma või surnute meri, millest piibliski on juttu (= Surnud meri?). – Vrdl. Grimm, DM³ 792 (hingede sõudmine surnutesaarele)).

VANA BAŽA SURNUTEGA HÄDAS (S. 71)

1) Kui kuuldakse õhus sellist müra nagu liiguks mingi parv, siis vaimud aelevad. Vana Baža-talu peremees küsind ühelt tuttavalt, kuhu nad lähevad. See vastand, et Egüpti. – Kr 156.

2) Baža-talus olnud pulm. Üks pulmaline – Ire koolmeister Jākōbson – hakand sõitma koju, kuid sõitnud hobusega seitse korda ümber Baža rehe ega ole pääsnud kuidagi teele, olgugi et ta virutand küllalt piitsaga märale. – Talle tulnud vastu pisikesi valgeid inimesi, kanasuured nad olnud, aga inimmoodi, sellised vaimud. Koolmeister küsind, kuhu nad lähevad. – Egüpti minevat, nad olevat hinged. Siis koolmeister ärgand nagu taas üles, saand hobuse õigele teele ja sõitnud koju. Ta olnud sattund hingedetele ette: nendel ju igal sügisel oma kindel reis. – V [190].

3) Vana Baža tulnud vana Raga(v) matuselt kella üheteistkümne paigu õhtul koju. Seda vahet olnud terve verst. Teel tulnud talle vastu niipalju inimesi, et ta pole saand edasi, – neid tulnud mööda õhku, mööda metsa, nii et mets aina kohand. Vana jäänd paigale vaatama. Tulijate hulgas olnud ka ta naisevend va Pētōr Matš, kes olnud surnud juba kaks-kolm aastat. Baža küsind: „Kuhu te lähete?” – See näidand käega ja ütelnud läti keeli: „Egüpti, Egüpti!” – Kr Ket 87 (31).

4–5 Kaks varianti: 4 Pr 50, 5 Pr 165

I Ragav-talus Dūmil'-külas (8 versta rannast) olnud pulm. Pulmas olnud ka kaks peremeest – vana Baža ja vana Riepōlt, viimasel olnud Moosese raamat. Nad läind kahekesi tülli: vana Riepōlt uhkustand, et ta võib kutsuda Moosese raamatuga vaime välja, vana Baža ajand vastu, et ei või (4).

II a Õhtul vana Baža hakand minema koju. Ta jõudnud Kīš-talu kohta, kus kasvand sellised peenikesed kased. Sääl hakand tulema talle vastu selline kole hoog otsekui tormituul, nii et vana pidand jääma paigale. – Tulnud vastu niipalju surnuid või vaime, et põõsad kõik aina sumisend või kumisend (4).

b Vastutulijaist vana Baža tundnud mitmeid ära: sääl olnud ka ta kälimees Lantmañ Pētōr ja teisi (4, 5).

c Olnud palju selliseid noori poisikesi, kes tahtnuksid nagu tungida talle kallale, teha talle viga, aga see kälimees pole lasknud (4).

d Siis Baža küsind oma kälimehelt: „Kuhu teie lähete?” Ja see ütelnud vastu: „Egüptimaale, Egüptimaale!” (4, 5).

c Kõige viimasena tulnud ta enda minija isa, va Pētōr Matš, kelle „luu-liha” magand veel aidas alles matmata, ja see öelnud: „Noh, nüüd sina, va paljaspää, võid minna rahulikult, nüüd sind keegi ei sega enam, nüüd enam ei tule” (4, 5).

III a Vana Baža tulnud koju, istund toolile ja nutnud. Sel õhtul ta pole öelnud kellelegi midagi (4), vaid kaua palund ja palvetand endamisi (5).

b Siis ta pidand minema hobuseid söötma, kuid üksi pole julgend, kutsund tüdruku kaasa (4, 5), kuna muidu ta pole läind kunagi teisega hobuseid söötma (4).

IV Noh, eks see Riepõlt kutsundki siis need surnud oma raamatuga välja (vt. S. 148). – Seda lugu jutustaja kuulnud vana Baža enda tüdrukult (4).

Surnutehulga Egüpti rändamise motiivile tuleme veel tagasi külmkinga analüüsi puhul (vt. § 106 ja 118).

94. Veel sagedam kui ilmsi on surnute nägemine unes (Vrdl. LP VII 18–19 z 1–6: Surnu hing ilmub unes). Kõigepäält kui surnul on midagi viga või halvasti sääl teises ilmas, kohe ta tuleb ütleva seda unes (Vrdl. LP VII 116–122 m 1–16: Surnud toovad unes omakseile teateid ja annavad nõu; mitterahuldavalt maetud seletavad, mis neil puudub, või nurisevad riiete ja halva pesemise pärast (vt. ka LP V 52)). – Keda surnut liiaks leinatavat ja nutetavat, see magavat otsekui vees ja siis ta ilmuvat unes seletama, et tal on vett pääl, et tal on märg magada (V, Kr 153) (Lätlased väidavad samuti, et pisarad pole surnule kasuks, surnul olevat pisarais paha magada (LD IV 1, lhk. 872, Šm, LM 54). Vrdl. Eisen, Kodukäijad 28; Grimm, DM³ II 884 ja KHM Nr. 109). Enne matmist surnu pestakse ju harilikult ikka puhtaks, et ta oleks ilus puhas ja kõlbaks minna muude surnute hulka; jääb tal aga kuskil natuke mustaks, pole pestud puha puhtaks, siis ta tuleb kohe ütleva unes, et ta ei võivat minna teiste sekka, tal olevat häbi, sest säält ja säält kohast ta olevat veel hukas (V). Ka muidu kui surnul on midagi viga, ta tuleb ütleva unes, et tal päälune on sasis või ühel küljel kõveridi; minnakse vaatama – jah tõesti, päälune on vajund küljele! sukad ei olevat hästi või kindad; vaadatakse järgi, – jah, ei ole tõesti (Kr).

SURNUD PALUVAD TEISI RIIDEID (S. 52)

1) Nõuv-külas maetud keegi tüdruk, kel olnud sinise lõngaga märgitud või tikitud valge palak ümber. Keegi talland palaka otsa mustaks. Ja siis neid tulnud kohe samal ööl unes oma emale kaebama, võetagu see palak ära ja pandagu puhas valge: tal olevat kaks sinist lõnga palakas ja keegi tallanuvat jalaga palaka veere mustaks. Surnu soov täidetudki. – Pr [240·].

2) Keegi surnud ära ja pandud suririideisse. Siis üks surnu varem surnud sugulasist tulnud unes ütleva, võetagu surnult see nelja niiega koetud toimne palak ära: muud sugulased kaebavat, et neile tulevad halvad ja inetud toimsete palakatega sugulased külla. Siis võetudki surnult see palak ära ja pandud labane, kahe niiega koetud, asemele. – Pr [241·].

Teiseks surnud jutustavad unes oma käekäigust säälilmas. – Jutustaja näind kord pisikeselt surnud last unes ja küsind, kuidas ta käsi ka käib; see vastand, et hästi (Sr 60° = S. 51). Teine jutustaja näind unes surnud seppa, Taizõl-baptisti, kes tagund sepises, ja läind nagu vaatama teda, istund veemollile ja küsind, kuis sepal ka läheb; see vastand, väga halvasti

minevat: ei saavat istuda kuhugi, ei olevat süüa midagi (Sr [29:] = S. 51). Keegi naine Koštrõg-külas näind äsja surnud noormeest ja küsind, kuis tal ka läheb, – väga hästi minevat; naine küsind siis, kuidas käib ka meie „suurisanda” s.t. mõisahärra käsi, kes surnud samal ajal kui see poisski; poiss vastand: „Näind mina ei ole, kuid ma kuulsin, kui ta sõitis, siis öeldi, et Dondangeni isand sõitnuvat mööda põrgusse; seda müra ma kuulsin” (Pr [148] = S. 51).

Kolmandaks surnud ennustavad unes sageli elavaile tulevikku, õpetavad neid (vt. ka L 87, kus surnud vanaonu käseb käända ree ööseks kumuli – § 123) või noomivad halva elu ja hooletuse pärast. –

SURNUD TÛTAR ÕPETAB EMA (S. 51)

Jutustaja enda surnud tütar ennustand emale unes „randlaste” s.t. liivlaste kodust väljaajamist (Ilmasõja aegu liivlased sunniti lahkuma rannaküladest sisemaale), kuid hoiatand, ärgu ema mingi kohe esimesel õhtul; edasi ta kuulutand, et jutustaja saavat näha Antikristust. Tütar jutustand, et nemad, surnud, teadvat puha meie käekäiku. Kui inimesed minevat jumalateenistusele, siis nemad minevat kah kaasa; tema nägevat jutustajat, kuid see teda ei nägevat. Jutustaja käind sageli oma tütre haulal nutmas. Tütar aga seletand talle unes, ema pesevat oma pisaratega alatasa ta pääd, nii et ta juuksedki on märjad. Jutustaja katsund unes tütre juukseid, ja need olnud tõesti märjad. – Kr 153.

POJALE ISA NIMI (S. 51)

Ühel Kuolka-küla mehel, Ándrõks Rõzõnfelt'il surnud kolm poega järgimööda ära, igauks kohe pääle sündi. Sündind neljas poeg. Isa olnud päris hädas: ei tea enam, millist nime panna pojale, ei julge panna ühtki nime. Siis ta surnud isa tulnud unes ütlemä, pangu ta iseenda nimi Ándrõks, siis enam ei sure. Nii ta teind, ja poeg jäändki ellu. – Pr 70.

NELISILMINE KOER PUREB SURNUT (S. 54)

(Vrdl. LP VII Nr. 3 I f = koer näeb nõidu ja surnuid. – Kogu Eestiski on tuttav arvamine, et mustal koeral kollased silmakarvad on kui teine paar silmi kurjavaimu nägemiseks – vt. näit. H III 3, 546 (7); H III 22, 320 (1); H I 10, 228 jne. – Vt. ka Grimm, DM³ 876).

1) Nittõl-talu (Pr) peremees läind öösi hobust söötma ja näind, kuis koer hüband äkki õhku purema, nagu oleks säääl keegi inimene. Öösel tulnud unes peremehe manu keegi ammu surnud Rüs Kõrli ja pahandand, miks peremees pole keelnud koera. – Pr 158.

2) Ühel naisel kord õhtul nelisilmine koer haukund koledasti väljas ja karand õhku. Naine ässitand veel tagant. Öösel aga tulnud unes samast külast surnu ja pahandand naisega

kõvasti selle õrritamise pärast: koer kiskunuvat tema peaaegu puruks, kui tal polnuks väledaid jalgu; kunagi ei tohtivat õrritada koera nõndaviisi, kuigi ise midagi ei nähta, sest koer aga võivat taas näha. – Pr [243].

SURNUD MEES ANNAB NAISELE KÕRVAKIILU (S. 53)

Üks vana lesknaine Upmañ Līz (nüüd juba isegi surnud) magand võõrsil Sānag-külas ja tulnud hommikul vara koju siia külla (Pr). Olnud külmand maa, vähe jäätand kah, ja selline värskel lumi olnud pääl. Korruga keegi nagu viskanuks või tõukanuks teda, nii et ta libisend kukerpalli ja minestund poolenisti ära. Ta toibund ja hakand tulema taas, – juba teist korda nagu keegi viskanuks talle otsa pihta nii raskesti, et ta kukkund jälle selili. Väsinult ta jõudnud koju ja heitnud magama. Siis ilmud unes tema enda surnud mees ja ütelnud: „Mis sa hulgid pühapäeva öösel ringi? pannuksin ma sulle teine kord kah veel sellise kõva hoobi, sa olnuksid surnud, kuid ma lõin teist korda sulle kergemini vastu otsa.” – Pr 23.

Iseäranis veel surnud emad hoolitsevad unes ja ilmsi oma mahajäänd vaeslaste ette. – „Jumalapäeval” (s.t. surnutepühal, vrld. lt dievaines) vaeslapsed pidavat minema alati oma ema hauale (Pr), ja sellest haualkäimisest jutustetakse järgmist. Üks ema kutsund unes oma tüdart hauale käima ja öelnud, ärgu laps nii palju nutku; jumalapäev olevat jumala poolt otse määratud selleks, et vaeslapsed lähöksid surnuaiale; kutsugu tütar muid vaeslapsi kah, surnud emad nägevat oma lapsi küll sääl haul; edasi ema õpetand, võtku tütar see kink omale, mille ta leiab ema ristil; ristilt tütar leidnudki roheline siidräti; pärast kui ta sidund seda rättil pähe, tundund talle alati, nagu keegi aitaks siduda, kuid näha pole olnud midagi (Pr 119 = S. 51). Mõnes jutus arendetakse tütre ja ema suhet nii, et uppund ema meelitab või kutsub õnnetut vaeslast kah uputama ja viib ta veealuste riiki (Pr 117), millega surnulugu läheb segi veehaldjatega ja siirdub merineitsilugude hulka (vt. § 61), nagu üldse surnute ja veehaldjate piirid lähuvad sageli segi (vt. LRU I 122–129).

Surnud ema ja elava vaeslapse sidemest veelgi romantilisem on kahe armastaja suhe, millest jutustetakse kah paar väga literaarse ilmega hallutsionatsioonilist lugu.

VILHELMINE (S. 51, vrld. Mt. 365)

Peigmehel surnud pruut Vilhelmīn. Peig leinand ja kaevand otsata: „Tulge kokku, kõik sugulased, ligidased ja kauged, veljed ja veljeluud, aidake mul kannatada!” Ta läind surnuaida ja näind, kuis keegi liikund. Ta küsind: „Kas see on mu Vilhelmīn?” – „Jah, see ma olen,” kuju vastand naeratelles, „kuid põgene, sest surm su ruttu siit võtab.” Peig aga just tahtnud surma ja rõõmustelnud, jätnud jumalaga kõik sõsarad, veljed, lähedased ja kauged, hommikul ta eralduvat neist. Ja sa mõistad, peigmees surnudki ära, – Pr [150]

(Kogu lugu on nähtavasti vaba ümberjutustus Lätis laialt tuntud „Villermīne”-laulust, millest Läti Rahvaluule Arhiivis on väga palju variante:

Ciešat klus ar man jūs miesa sprauli,
nebrēcat jūs brāļu radu kauli,
kad es jūsu mieru trauceju jne. jne.

ARMUKADEDUSE OHVER (S. 51)

Ühel perenaisel olnud õige vahva tütar, keda keegi perepoeg tahtnud omale naiseks, ja ema sundind tütarit ka. Kuid tütar pole tahtnud seda perepoega, vaid oma talu sulast. Kord sulane läind viljaga veskile. Perepoeg teadnud seda kah, läind teele vastu ja löönd sulase kirvega surnuks. See olnud vähe enne jõulu.

Siis see neitsi olnud nii murelik, kuna perepoeg taas rõõmustelnud, et nüüd ta selle saab. Säääl aga öösel see tapetud peigmees tulnud unes ütleva pruudile, ta magavat küll põõsas, kuid siiski ta tulevat kah teiste surnutega käima, tehku pruut neile hääd road. Nüüd see neitsi teadnud kindlasti, nende sõnade põhjal, et ta peigmees on tapetud.

Jõuluõhtul perepoeg tulnud kah sinna ja naernud: „Kellele sa siis nii hääd rooge teed? miks sa teed täna nii hääd toitu neile vaimele?” (Jutustaja ei mäleta hästi, kuis neid vaime kutsutud, arvab, et vist iha). Neid läind kausi ja kannuga välja, aga see poiss, see mõrtsukas pugend kah salaja luurama. Neitsi hõigand: „Ihai, ihai, tulge nüüd kõik jõulu õhtu rooga sööma!” Ning siis nad tulnudki, tulnud ka ta peigmees, suur kirvehaav pääs, ise veel verine. Siis see neid hüüdnud perepojale: „Vaata nüüd, mõrtsukas! ütleva nüüd, kus kohal ta magab, ja juhata kätte, et saaks matta ta maha.” Need ainult tulnud ja käindki söömas, kes olnud nagu tapetud või keda pole maetud veel surnuaid. Tüdruk pole andnud enne armu, kuni see perepoeg läind näidand, kuhu ta vedand sulase põõsasse. Laip toodud koju ja tehtud matus, kuna perepoeg poond enda üles. Ja see neid pole läind mehele kellelegi, vaid jäänd eluajaks neitsiks.

Jutustaja kuulnud seda alles hiljuti läti vanamehelt raudteesõidul, – Pr 157 (Pärastisel järelepärimisel jutustaja hakkas kahtlema, kas ta siiski pole lugend ise kah seda lugu kuskilt raamatust. Läti algupärale viitab ka surnute nimetus vaimeks (= lt gariņi), kuna nimetus iha on vististi moonutet Jahve ja põlvneeb Lätis, eriti veel Kuramaal, väga populaarseist nõiaraamatuid, mida on uurind K. Strauberg: Burvju grāmatas (LUR XIII 227 – 431, vt. eriti teksti lhk. 274 jj.).